

Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej (Yearbook of the Institute of East-Central Europe)

Szczegóły publikacji oraz instrukcje dla autorów:
<http://www.iesw.lublin.pl/rocznik/index.php>

Edukacja humanistyczna w szkołach wyższych na Białorusi w okresie międzywojennym: szkic historyczny

Ihar Szauczuk^a

^aWydział Historyczny Uniwersytetu Brzeskiego (Brześć, Białoruś)

Opublikowany online: 30.06.2017

Sposób cytowania: I. Szauczuk, *Edukacja humanistyczna w szkołach wyższych na Białorusi w okresie międzywojennym: szkic historyczny*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, 14 (2016), z. 2, s. 173-202.

„Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” („Yearbook of the Institute of East-Central Europe”) jest kwartalnikiem. Poszczególne teksty bądź całe zeszyty publikowane są w języku polskim lub angielskim. Na liście czasopism punktowanych Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” uzyskał bardzo wysoki wynik – 14 punktów. Jest również uwzględniony w bazach ICI Journals Master List oraz Central and Eastern European Online Library.

Ihar Szauczuk

Edukacja humanistyczna w szkołach wyższych na Białorusi w okresie międzywojennym: szkic historyczny

Humanist Education at the Universities in Belarus during the Interwar Period. A Historical Sketch

Abstract: The paper is a peculiar sketch overview of some most important problems, clear understanding of which is indispensable to a successful disclosure and understanding of the processes of the Communist reconstruction of the higher humanitarian education in 1920-30-s on the basis of scientific, educational and organizational ideas which came from the Russian scientific and political ruling communities. These ideas, if necessary, were to be taken by the other nations of the USSR. The development of the higher humanitarian education is presented in the paper by the example of Belarus where the repeated institutionalization of the higher education and science took place after October 1917. In fact, it was a socialist reconstruction of all elements of culture in the context of all-out socialist modernization of the state and society. There is accentuated in the paper the need to consider the appropriate processes against the background of the changeable context of socio-economic and political situation of the interwar period in the Byelorussian SSR as an integral part of the USSR.

Keywords: department, faculty, University, higher school, Humanities, historiography, professor, curriculum, plan, periodization, history, modernization, institutionalization.

W 2014 roku w „Roczniku IEŚW” opublikowany został wartościowy artykuł Aliny Sobol poświęcony analizie programów nauczania historii w szkołach wyższych w Rosji sowieckiej w latach 1917-1932¹. Pomimo

1 A. Sobol, *Programy nauczania historii w szkołach wyższych w Rosji bolszewickiej (1917-1932)*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, 2014, z. 7, s. 119-136.

tego, że Autorka w artykule prawidłowo wskazała główne tendencje w zakresie rozwoju edukacji humanistycznej w szkołach wyższych w omawianym okresie, w tym również w odniesieniu do edukacji historycznej, w tekście występują pewne drobne nieścisłości, charakterystyczne dla współczesnej historiografii białoruskiej i rosyjskiej.

W swoich poprzednich publikacjach wielokrotnie zwracałem uwagę na tego rodzaju błędy. Wspomniane nieścisłości są powszechne nie tylko dla białoruskiej i rosyjskiej historiografii, ale również dla polskiej, czego przykładem może być właśnie tekst A. Sobol. Dlatego uważam za konieczne ponowne omówienie tego problemu na stronach „Rocznika”. Nie stawiam sobie za zadanie zrecenzowanie wspomnianego artykułu, ale zwrócenie uwagi na kilka podstawowych kwestii. Autorka sumiennie przestudiowała znaną jej rosyjskojęzyczną literaturę przedmiotu, której – naturalnie – „daje się prowadzić”, dlatego w jej artykule obecne są pewne nieścisłości, których źródeł należy upatrywać właśnie w historiografii rosyjskiej.

W pierwszej kolejności należałoby zastanowić się nad przyjętą periodyzacją. Określenie pewnych przedziałów czasowych w historii nauki wymaga rozpatrzenia wielu złożonych kryteriów. Na przykład: sytuacja społeczno-polityczna, możliwość korzystania z nowych źródeł, kształtowanie się nowych koncepcji, nowe formy organizacji nauki i szkoły wyższej itp. Dlatego też ramy czasowe nie mogą mieć jasno zdefiniowanych, określonych granic. Są one w pewien sposób „transparentne”. Dokładne wyznaczanie przedziałów w przypadku historii nauki jest obecnie uznawane za metodę przestarzałą. Jednak większość naukowców, nie tylko młodych, nie wiedziec dlaczego, podąża drogą, którą przebyła nauka w okresie sowieckim, kiedy polityczno-ideologiczne dominanty nie pozwalały wyjść poza pewne schematy. Dlatego nowy etap w historii nauki był automatycznie odliczany od 1917 roku, a dokładniej – od października 1917. Jednak jedynym kryterium przemawiającym za tym jest sytuacja społeczno-polityczna. Wszystko inne świadczy o tym, że w ówczesnych warunkach na ówczesnym terytorium byłego Imperium Rosyjskiego w ciągu dwóch miesięcy 1917 roku nie można było przeprowadzić żadnych znaczących działań w zakresie nowej organizacji szkolnictwa wyższego. Tę oczywistość pośrednio potwierdza A. Sobol. Autorka za punkt wyjścia w swojej opowieści przyjmuje październik 1917 roku, natomiast w samym artykule logicznie rozpoczyna analizę

omawianego problemu od wiosny 1918 roku, kiedy to zarejestrowano pierwsze rzeczywiste próby reorganizacji szkolnictwa wyższego. Słusznie przy tym zauważa: „Aby móc myśleć o zmianach programowych, bolszewicy zmuszeni byli najpierw uzależnić uniwersytet pod względem ekonomicznym i systemowym, co udało się już *częściowo osiągnąć w 1918 roku*”².

Jako datę zamykającą pewien okres w historii Autorka decyduje się przyjąć rok 1932. W opinii A. Sobol we wspomnianym roku na uczelniach wyższych wprowadzono nowe programy nauczania z historii. Autorka odwołuje się do postanowienia Centralnego Komitetu Wykonawczego ZSRR „O programach nauczania i trybie w wyższej szkole i szkołach technicznych” (wrzesień 1932 roku)³. Nie jest to jednak właściwe podejście, ponieważ postanowienie dotyczyło całego systemu organizacji procesu edukacyjnego, ale nie regulowało samych studiów historycznych.

Jeśli bierzemy pod uwagę programy nauczania historii, musimy pozostać przy roku 1934. 15 maja właśnie tego roku przyjęta została uchwała Komitetu Centralnego Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) (KC WKP(b)) i Rady Komisarzy Ludowych ZSRR „O nauczaniu obywatelskiej historii w szkołach ZSRR”. Na mocy tej uchwały powstały wydziały historyczne poszczególnych szkół wyższych i zespoły powołane do stworzenia podręczników szkolnych do historii starożytnej, średniowiecznej, nowożytnej, ZSRR, historii najnowszej krajów kolonialnych i terytoriów zależnych⁴. Przy okazji opracowano również ramy programowe dla uniwersytetów ZSRR. Jednak wprowadzenie w życie tych wszystkich przepisów wymagało czasu. Dlatego jako datę graniczną epoki można przyjąć środek lat 30. XX wieku. Na przykład słusznie wyznaczyła ramy czasowe swojego doktoratu N. Piepielina, która ograniczyła swoją analizę do lat 20. i 30. XX wieku, przyjmując jako datę końcową rok 1937 (głównym kryterium dla N. Piepieliny było wydanie podręcznika do historii ZSRR).

2 Tu i dalej wyróżnienie moje – I. Sz.; A. Sobol, *Programy nauczania historii w szkołach wyższych w Rosji bolszewickiej (1917-1932)*, s. 121.

3 *Об учебных программах и режиме в высшей школе и техникумах: постановление ЦИК СССР, 19 сент. 1932 г.*, в: *Собрание законов и распоряжений Рабоче-крестьянского Правительства СССР (СЗ СССР)*, отд. 1, 1932, № 68, ст. 409.

4 *О преподавании гражданской истории в школах СССР*, „Известия”, 1934, 16 мая, № 113.

Niemal poprawnie podeszła do tego problemu N. Bahrowa, kończąc swoje badania na roku 1934⁵.

Moim zdaniem należy w tym miejscu wyjaśnić niektóre pojęcia. W sowieckiej praktyce naukowej i w historiografii przyjęły się dwa terminy: „historia obywatelska” i „nauka i edukacja historyczno-partyjna”. Jest to związane z tym, że wkrótce po rewolucji rosyjskiej 1917 roku bolszewicy obok istniejących „starych” szkół i „starego” systemu edukacji historycznej, które zaliczano do „historii obywatelskiej” i które poddano procesowi restrukturyzacji na potrzeby „budownictwa socjalistycznego”, zaczęli tworzyć nowy, komunistyczny system edukacji („historyczno-partyjny”). W celu przygotowania odpowiednich kadr, niezbędne było zorganizowanie odpowiednich uczelni. Pierwszą tego typu szkołą wyższą stał się utworzony w 1919 roku Uniwersytet Komunistyczny im. J. Swierdłowa, którego zadaniem było wyszkolenie partyjnych i radzieckich przywódców różnych szczebli: wiejskiego, powiatowego i miejskiego. Powołano również szereg uczelni o charakterze narodowym (tj. etnicznym). Na przykład w latach 1925-1930 działał Komunistyczny Uniwersytet Pracujących Chin im. Suń Jatsena. W 1921 roku rozpoczęły pracę Komunistyczny Uniwersytet Pracujących Wschodu im. J. Stalina (do 1938) i Komunistyczny Uniwersytet Mniejszości Narodowych Zachodu im. J. Marchlewskiego (do 1936). W skład tego ostatniego wchodziło 13 sekcji: białoruska, polska, litewska, rosyjska, łotewska, niemiecka, rumuńska, bułgarska, włoska, mołdawska, jugosłowiańska, estońska i fińska⁶. Do 1931 roku utworzono w sumie 45 centralnych, krajowych i obwodowych uniwersytetów komunistycznych. We wspomnianym już 1921 roku powołano do życia instytucję wyższego szczebla: Instytut Czerwonej Profesury, który miał za zadanie przygotowanie wykładowców uczelni

- 5 Н. И. Пепелина, *Эволюционные процессы в советском школьном историческом образовании 1920-1930-х годов*, Москва 2011 [wersja elektroniczna: <http://cheloveknauka.com/evolyutsionnye-protssesy-v-sovetskom-shkolnom-istoricheskom-obrazovanii-1920-h-1930-h-godov#ixzz42rdP6LZl>]; Н. А. Баргова, *Становление школьного исторического образования в советской России, 1920-1934 гг.*, Ростов-на-Дону 2001 [wersja elektroniczna: <http://cheloveknauka.com/stanovlenie-shkolnogo-istoricheskogo-obrazovaniya-v-sovetskoy-rossii-1920-1934-gg>].
- 6 W 2012 roku w Rosji odbyła się obrona rozprawy doktorskiej E. Panina pt. *Tworzenie i funkcjonowanie radzieckich wyższych uczelni narodowych mniejszości. Lata 1920-1930*. Jednak tytuł ten nie w pełni odpowiada treści, na którą składa się omówienie tylko niektórych z wymienionych wyżej komunistycznych uczelni: KUNMZ, KUPU, KUPH.

wyższych („czerwonych profesorów”). Wymienione działania przenoszono i wdrażano, w miarę możliwości kadrowych i finansowych, na terytoria innych republik sowieckich. W ciągu kilku lat powstała cała sieć uniwersytetów komunistycznych. Oprócz wyżej wymienionych, istniały inne specjalistyczne instytucje o charakterze partyjnym: Akademia Wychowania Komunistycznego im. N. Krupskiej, instytut polityczno-edukacyjny w Leningradzie, komunistyczne instytuty dziennikarstwa.

Na Białorusi własny uniwersytet komunistyczny (KUB) zorganizowano w 1925 roku. W jego skład wchodziło sześć wydziałów: budownictwa partyjnego, budownictwa sowieckiego, pracowników drukarskich, oświaty ludowej, wydział propagandy z dwoma cyklami zajęć – historycznym i ekonomicznym, tzw. wydział krajowy z sekcjami polską i żydowską⁷. KUB przetrwał w niezmiennym stanie do początku roku akademickiego 1932/33. U podstaw reorganizacji i zmiany orientacji uczelni legła przede wszystkim przebudowa sposobu produkcji rolnej – zakończenie procesu kolektywizacji, co doprowadziło do wzrostu zapotrzebowania na doświadczonych i jednocześnie wykształconych w duchu marksistowskim specjalistów. W tym celu KC WKP(b) wyznaczył uniwersytetom komunistycznym nowy, praktyczny kierunek działalności – przekształcił je w Wyższe Komunistyczne Szkoły Rolnicze, których zadaniem było przygotowanie zarządców kołchozów, dyrektorów sowchozów i stacji maszynowo-tractorowych, partyjnych pracowników powiatowych i sowieckich. W ten sposób powstała WKSР Białorusi im. W. Lenina⁸. W tym samym czasie, w 1932 roku, Uniwersytet Komunistyczny im. J. Swierdłowa (jeden z pierwszych w ZSRR) także został przekształcony we Wszechzwiązkowy Komunistyczny Uniwersytet Rolniczy im. J. Swierdłowa⁹.

Proces ten objął również sektor naukowo-badawczy. W wyniku zmian w 1921 roku przy wydziałach nauk społecznych (FHN)¹⁰ I Mo-

7 Приём в Комвуз, „Рабочий”, 1930, 21 сент.

8 Об организации Высших Коммунистических Сельскохозяйственных Школ: постановление ЦК ВКП(б), 21 сент. 1932 г., „Рабочий”, 1932, 24 сент., s. 1.

9 Л. А. Козлова, Институт красной профессуры. Историографический очерк, „Социологический журнал”, 1994, № 1, s. 97.

10 Pierwsza próba organizacji FHN miała miejsce w 1918 roku, zob. О некоторых изменениях в составе и устройстве государственных учёных и высших учебных заведений Российской Рес-

skiewskiego Uniwersytetu Państwowego i Uniwersytetu Piotrogrodzkiego zostały utworzone historyczne instytuty naukowo-badawcze. W późniejszym czasie wszystkie instytuty naukowo-badawcze przy FHN zostały połączone w Rosyjskie Stowarzyszenie Naukowo-Badawczych Instytutów Nauk Społecznych (1926), których większość, w tym także instytut historii, weszła w 1929 roku w skład Akademii Komunistycznej. Analogiczną do wyżej wspomnianej instytucją typu „obywatelskiego” była Rosyjska Akademia Nauk (od 1925 – AN ZSRR), która nie miała w swoich strukturach samodzielnego instytutu historii. Został on utworzony dopiero w 1936 roku w wyniku połączenia AN ZSRR z akademią Komunistyczną.

W tym samym czasie, kiedy trwała przebudowa wszystkich instytucji „odziedziczonych” po starej Rosji, rozpoczęto tworzenie fundamentów pod organizację nowej, odrębnej nauki – „komunistycznej”. Już w 1918 roku powstaje Socjalistyczna Akademia Nauk Społecznych, przemianowana w 1919 roku na Akademię Socjalistyczną, a następnie w 1924 roku – Akademię Komunistyczną. Początkowo miała ona charakter naukowo-dydaktyczny, ale po wojnie domowej przekształcona została w instytucję naukowo-badawczą. W tym czasie powstają oddzielne Instytuty K. Marksa i F. Engelsa (1921), W. Lenina (1923), a w 1931 roku – Instytut Marksa-Engelsa-Lenina (w latach 1956-1991 – Instytut Marksizmu-Leninizmu). Dodatkowo od 1929 roku na terytorium ZSRR, w tym również w BSRR, działają inne instytucje naukowo-badawcze, m.in. Instytuty Historii Partii (do 1938). W ten sposób w historii ZSRR funkcjonowały równoległe dwa systemy naukowo-badawcze, a więc również dwa systemy kształcenia akademickiego: „obywatelski” i „historyczno-partyjny”. Nie ulega wątpliwości, że ostatni realizował interesy wyłącznie jednej partii – komunistycznej.

Uważam, że powyższe uwagi ułatwią nam rozważenie tego problemu na przykładzie Białorusi, co za chwilę postaram się udowodnić. W okresie międzywojennym miał miejsce ponowny proces instytucjonalizacji nauki i szkolnictwa wyższego. Była to druga z kolei instytucjonalizacja, gdyż poprzednie, mające długą tradycję

публики: постановление СНК РСФСР, 1 марта 1918 г., в: Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР (СУ РСФСР), 1918, № 72, ст. 789.

formy i sposoby funkcjonowania humanistyki akademickiej (mam w tym miejscu na myśli Akademię Połocką i Uniwersytet Wileński), zostały zlikwidowane przez władze rosyjskie kolejno w latach 1820 i 1832 po zdobyciu Wielkiego Księstwa Litewskiego, rozbiorach Rzeczypospolitej i powstaniu listopadowym. W drugiej połowie XIX i na początku XX wieku lokalne władze wielokrotnie, lecz bezskutecznie popierały inicjatywę otwarcia uniwersytetu na etnicznych ziemiach białoruskich w Wilnie (w latach 1860-1914), Witebsku (1860-1917), Mohylewie (1897), Mińsku (1903-1917), Smoleńsku (1906)¹¹. Tylko w latach 1915-1916 Ministerstwo Oświaty Imperium Rosyjskiego opracowało długoterminowy plan, zgodnie z którym miało zostać utworzonych 12 nowych uniwersytetów, w tym również dwa w Mohylewie lub Smoleńsku i w Mińsku lub Wilnie¹². Po rewolucji październikowej rządy Białoruskiej Republiki Ludowej (od 1918) i Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (BSRR) (od 1919) podejmowały działania zmierzające do stworzenia własnego uniwersytetu. Zakończyły się one sukcesem w 1921 roku, kiedy powołano pierwszy Białoruski Uniwersytet Państwowy (BDU) i naukowo-badawczy Instytut Kultury Białoruskiej (IBK, od 1 stycznia 1929 – Białoruska Akademia Nauk). Nie ulega wątpliwości, że instytucje te, stworzone przez sowietów, najlepiej realizowały nowe, bolszewickie pomysły dotyczące organizacji nauki i treści nauczania humanistyki w szkołach wyższych.

Należy tutaj podkreślić pewną nieścisłość twierdzenia, jakoby „*Zastępowanie* nauk humanistycznych naukami społecznymi wiązało się ściśle z wykładnią metodologiczną najważniejszych decydentów w kwestii nauki w Rosji bolszewickiej [...]”¹³. Chodzi o to, że bolszewicy nie zdecydowali się na wymianę jednych nauk na inne, ale na zrównanie nauk społecznych i humanistycznych i połączenie ich pod wspólną nazwą „nauk społecznych”. Jednocześnie należy podkreślić,

11 A. E. Иванов, *Высшая школа России в конце XIX – начале XX века*, Москва 1991, s. 373.

12 Planowano otwarcie 19 specjalnych szkół wyższych, w tym instytutu technologicznego w Wilnie. Do jesieni 1916 roku wydano pozwolenie na otwarcie niektórych z nich. Czas realizacji programu wynosił od 10 do 20 lat, zob. M. B. Славунова, *Либеральный проект реформы высшего образования П.Н. Игнатъева, в: Политическая культура интеллигенции и её место и роль в жизни общества: материалы XVII Междунар. науч.-теорет. конф., Иваново, 21-23 сент. 2006 г.*, ред. В. С. Меметов, Иваново 2006, s. 284-285.

13 A. Sobol, *Programy nauczania historii w szkołach wyższych w Rosji bolszewickiej (1917-1932)*, s. 121.

że składają się na nie dwie uzupełniające się, ale nie identyczne dyscypliny – nauki humanistyczne i społeczne, które były i są traktowane, przynajmniej na Białorusi, jako dziedziny synonimiczne. W marksistowskiej wizji świata to naturalne. Marksistowski determinizm gospodarczy procesu historycznego doprowadził do wykształcenia się przekonania o istnieniu wyłącznie obiektywnych praw rozwoju wspólnoty ludzkiej. Z tego też wynika konflikt: masa ludzka w ruchu społecznym (rzeczywistości) kontra jednostka. Przeniesienie reguł przyrody na społeczeństwo i determinizm społeczno-gospodarczy nie pozostawiały miejsca na zrozumienie człowieka, jego wewnętrznego świata i osobistych motywacji w ramach działalności społecznej. W związku z tym nie istniała potrzeba klasyfikacji wiedzy o społeczeństwie, na którą składałby się określony zestaw dyscyplin naukowych. Takie stanowisko wyrażano w ówczesnych publikacjach z pozycji już mniej więcej ukształtowanej filozofii marksistowskiej. Aby dobrze zrozumieć przyczyny częstych nawiązań w tym miejscu do tejże kwestii, warto przytoczyć cytat z pierwszej edycji *Wielkiej Encyklopedii Radzieckiej*, zgodnie z którą nauki humanistyczne to: „[...] według przestarzałych podziałów, grupa nauk, w skład której wchodziły dyscypliny społeczne, historyczne, filologiczne i filozoficzne. Nazwa ta (*studia humaniora*) ma swoje korzenie w średniowieczu, w szczególności zaś w czasach Renesansu, kiedy słowem *humanitas* charakteryzowano całość właściwości ludzkiego umysłu, uczuć i woli [...]. Nauki humanistyczne obejmowały cały szereg nauk, których przedmiotem studiów jest człowiek jako istota społeczna. Zamiast przestarzałego terminu «nauki humanistyczne», metodologia marksistowska proponuje termin – nauki społeczne. Ten termin obejmuje całość nauk o społeczeństwie, począwszy od nauk, których przedmiotem badawczym są podstawy gospodarcze, do nauk o wyższych ideologicznych «nadbudowach»”¹⁴.

Kolejną kwestią, która wymaga wyjaśnienia w kontekście dyskusji o szkolnictwie wyższym lat 20. XX wieku, jest określenie roli katedry w procesie dydaktycznym. Obecnie pod tym pojęciem rozumie się podstawową jednostkę organizacyjną szkoły wyższej (strukturalną, ale nie administracyjną), która zajmuje się działalnością edukacyjną

14 Гуманитарные науки, в: Большая Советская Энциклопедия, Москва 1930, т. 19, art. 798.

i naukową, a także pracą metodyczną w jednej lub kilku pokrewnych specjalnościach lub dyscyplinach nauczania. Takie rozumienie nie do końca odpowiada rzeczywistości lat 20. Dzisiejsze stereotypowe spojrzenie nie pozwala czasami dostrzec rzeczy oczywistej, tego, co udało się uchwycić w swoich wspomnieniach akademikowi Akademii Nauk BSRR Włodzimierzowi Piercewowi¹⁵: „Charakterystyczne jest to, że w pierwszych latach historii na uniwersytecie nie było katedr, organizujących wykładowców danego cyklu pokrewnych dyscyplin. Dopiero od drugiego roku, [...] mamy tak zwane komisje historyczne, które łączą historyków, ale nie posiadają określonych funkcji [...]”¹⁶.

Określenie „katedra” jest jednak stale obecne w ówczesnej uniwersyteckiej dokumentacji służbowej. Tymczasowy zarząd BDU w czerwcu 1921 roku przewidywał utworzenie w ramach oddziału społeczno-pedagogicznego FHN 23 katedry, w tym 12 humanistycznych (7 historycznych)¹⁷. Podobnych przykładów można przytoczyć wiele. W roku akademickim 1923/24 na wydziale pedagogicznym (PF) funkcjonowało 25 katedr, w tym 15 humanistycznych, przy czym rok wcześniej na oddziale społeczno-historycznym FHN planowano utworzenie 36 katedr (w tym 19 humanistycznych)¹⁸. Kierownictwo uniwersytetu jako normę przewidywało obecność na każdej katedrze tylko jednego profesora. W związku z tym niektóre katedry, w zależności od ilości wykładanych przedmiotów, zmuszone były posiadać jeszcze jednego wykładowcę. W celu zapewnienia pracy 27 katedrom FHN w roku akademickim 1923/24 do kadry akademickiej dołączyło kolejne 5 osób¹⁹. W marcu 1929 roku wydział pedagogiczny na następnym roku akademicki zaplanował utworzenie 33 katedr, wśród których: 18 o profilu humanistycznym, w tym 5 historycznych (Białorusi, Polski, Zachodu, Rosji, Żydów), 4 językoznawstwa, 6 literaturoznawczych i inne. Z tego też wynika, że pojęcie „katedra” należałoby utożsamiać z pojęciem „zamawianych wykładów”²⁰.

15 Włodzimierz Piercew (1877-1960). W 1903 roku ukończył wydział historyczno-filologiczny Uniwersytetu Moskiewskiego. Od 1921 profesor BDU. Akademik AN BSRR (1940). Prowadził zajęcia z historii, historiografii i źródłoznawstwa europejskiego średniowiecza.

16 Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ), ф. 205, воп. 1, спр. 751, арк. 102.

17 Тамże, спр. 15, арк. 28.

18 Тамże, спр. 55, арк. 84; спр. 795, арк. 2 адв.

19 Тамże, спр. 55, арк. 70.

20 Тамże, спр. 315, арк. 101.

Funkcje, które my dzisiaj rozumiemy jako funkcje katedry, w 1920 roku wypełniały komisje przedmiotowe. Działy one na FHN od 1922 roku do początku nowego roku akademickiego. Pierwszymi czterema komisjami były komisje: historyczna, językowa, prawno-ekonomiczna. Z chwilą utworzenia wydziału pedagogicznego komisje przedmiotowe pozostają wspólne dla jego oddziałów nauk humanistycznych i FHN²¹. Na posiedzeniach komisji tworzono i przyjmowano programy nauczania, omawiano i mianowano wykładowców, wysłuchiowano sprawozdań z działalności naukowej, na zebraniach tych odbywały się również obrony prac dyplomowych. Już w roku akademickim 1926/27 na wydziale pedagogicznym istniało sześć komisji przedmiotowych, w tym komisje: historyczna, literaturoznawcza, języków nowożytnych i martwych²².

Podobna sytuacja w odniesieniu do katedr zaistniała również na Uniwersytecie Komunistycznym (KUB). Jednak w tym przypadku była ona znacznie mniej skomplikowana, ponieważ instytucje tego typu nie miały swojej tradycji. W ramach struktury działu edukacyjnego wskazywano: „Dział edukacyjny ma następujące gabinety (katedry) [...]”²³. Widzimy więc jeszcze inne rozumienie funkcji jednostki strukturalnej, gdyż pojęcie „gabinet” utożsamiane jest tu z pojęciem „katedra”. Uwzględniając takie podejście, w pierwszych latach funkcjonowania KUB możemy się doliczyć w jego strukturze 20 katedr, wśród których było dziewięć katedr humanistycznych: historii Białorusi, Zachodu, Rosji, języka białoruskiego i rosyjskiego itp.²⁴. Swobodna, „lokalna” interpretacja tego terminu nie była sprzeczna z „Normalnym statutem uniwersytetów komunistycznych” (1923), na mocy którego wyznaczono stanowisko kierownika przedmiotowego, odpowiedzialnego za wykładanie głównych grup przedmiotowych i podlegającego bezpośrednio rektorowi, oraz powołano komisje przedmiotowe. Pełniły one te same funkcje, co komisje przedmiotowe w BDU, tzn. wypracowywały programy i metody nauczania itp. Według statutu w skład tzw. głównych grup przedmiotowych wchodziło siedem dyscyplin, w tym: historia, filozofia marksistowska i językoznawstwo. Komisje

21 Tamże, снр. 1115, апк. 52; снр. 1127, апк. 4.

22 Tamże, ф. 42, воп. 1, снр. 1566, апк. 43.

23 Tamże, снр. 1117, апк. 98

24 Tamże, ф. 101, воп. 1, снр. 2775, апк. 100.

przedmiotowe tworzone przy stanowisku kierownika przedmiotowego²⁵. Można przypuszczać, że komisje te pełniły funkcje późniejszych katedr. W oparciu o powyższe informacje, należy stwierdzić, że w latach 20. XX wieku nie istniały katedry w rozumieniu jednostek strukturalnych uczelni wyższych wszystkich typów i że jej funkcje wypełniały komisje przedmiotowe.

Słuszność przedstawionej opinii potwierdza okólnik Ludowego Komisariatu Oświaty RFSRR. Na przykład 21 marca 1925 roku LKO podkreślał, że tradycyjne pojęcie „katedry” zostało zachowane na uczelniach wyższych, choć jej forma różni się od tej przedrewolucyjnej. „Obecnie łączenie i kierownictwo [...] pracami w dziedzinie nauczania dyscyplin pokrewnych należy [do kompetencji] [...] nie tego lub innego profesora, ale Komisji Przedmiotowych”. Dlatego Rządowa Rada Naukowa i Główny Zarząd Oświaty Zawodowej naciskały na zmianę „pojęcia katedry na pojęcie stanowiska profesora lub wykładowcy”²⁶. Przy pomocy tego okólnika akcentowano konieczność realizacji dekretu wrześnieowego (1921) SNK RFSRR, który likwidował katedry, a ich funkcje przekazywał komisjom przedmiotowym, które sam tworzył²⁷. Stanowisko to znajdowało swoje źródła w dążeniach ówczesnych władz do ograniczenia wpływu przedrewolucyjnej profesury na proces nauczania w szkole wyższej.

O katedrach jako jednostkach strukturalnych szkoły wyższej, które zajmowały się organizacją nauczania określonych dyscyplin, koordynacją prac badawczych i rozwoju zawodowego, w tym również za sprawą studiów doktoranckich, można mówić dopiero od początku lat 30. XX wieku. Ich powstanie zbiega się w czasie z przyjęciem uchwały SNK BSRR z marca 1930 roku dotyczącej wprowadzenia jednoosobowego kierownictwa w szkołach wyższych i średnich, znoszącej jednocześnie elekcyjność stanowisk²⁸. Rozwojowi tego jednoosobowego

25 Там же, спр. 2848, арк. 8, 18.

26 *О замене понятия кафедры: циркуляр Главпрофобра № 44, 21/III – 1925 г., „Еженедельник Народного комиссариата просвещения РСФСР”, 1925, № 13, с. 21.* Notabene, jeszcze w XIX wieku rosyjskie słowniki opisowe w znaczeniu przenośnym utożsamiały katedrę z przedmiotem nauczania. Zob. *Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка*, ред. А. Н. Чудинов, С.-Петербург 1894, с. 380.

27 *О высших учебных заведениях РСФСР: декрет СНК РСФСР, 2 сентября 1921 г., в: СУ РСФСР, отд. 1, 1921, № 65, ст. 486.*

28 *Пра ўвядзенне адзінаначалья ў вышэйшых і сярэдніх школах: пастанова СНК БССР, 11 сакав. 1930 г., „Збор законаў і загадаў рабоча-сялянскага ўраду БССР”, аддз. 1, 1930, № 17, паст. 117.*

kierownictwa towarzyszyło rozwiązywanie na uczelniach wyższych komisji przedmiotowych. Jako główną przyczynę ich likwidacji podawano niezadowolające efekty pracy, jednak uchwała BDU z 7 marca 1930 roku ujawnia prawdziwe przyczyny zaistniałych zmian. Czytamy w niej o faktycznych motywach: „[...] komisje przedmiotowe, ze względu na swoją strukturę, nie są w stanie nadążyć za tempem, którego potrzebujemy [...] nie są one zgodne z naszym systemem kierowania szkołą wyższą [...] nie odpowiadają naszemu systemowi zarządzania szkołą wyższą”²⁹.

Z powodu ograniczonej objętości artykułu nie będę skupiał się na ilościowych aspektach tej kwestii: liczbie wykładowców i szkół wyższych. Poruszę tylko kilka problemów. W latach 1917-1918 na terytorium etnicznym Białorusi organizowano instytuty nauczycielskie, ale od roku akademickiego 1918/19 przeszły reorganizację – zamieniono je w instytuty pedagogiczne. Podczas przeprowadzania reformy deklarowano przekształcenie części instytucji w uczelnie wyższe. W ciągu roku przemianowano w instytuty oświaty ludowej (INA) Miński, Witebski, Mohylewski (dwa ostatnie nie weszły w skład BSRR), a w roku akademickim 1921/22 – w Praktyczne Instytuty Oświaty Ludowej (PINA; Miński został zlikwidowany). Instytucje te zajmowały pozycję pośrednią między technikami nauczycielskimi i instytutami pedagogicznymi. E. Nowik doszedł do właściwego wniosku, twierdząc że: „[...] za sprawą zmiany nazwy instytucji i przemianowania wykładowców instytutów nauczycielskich na profesorów [...] nie udało się stworzyć wyższego szkolnictwa pedagogicznego z prawdziwego zdarzenia [...] Właściwie nadal istniały poprzednie instytuty nauczycielskie, o czym świadczą ich działalność, choć nosiły one teraz nazwę instytutów pedagogicznych”³⁰. Oczywiście nie da się zbyt wiele powiedzieć na temat ich działalności w zakresie edukacji humanistycznej ze względu na krótki czas ich istnienia w dość skomplikowanej sytuacji społeczno-politycznej i gospodarczej.

Pierwszą uczelnią wyższą był Witebski Wyższy Instytut Pedagogiczny, który istniał od jesieni 1923 do lata 1924 roku. Trzeba jednak

29 НАРБ, ф. 205, воп. 1, спр. 424, арк. 43.

30 Е. К. Новик, *Формирование кадров народного образования Белоруссии (1917-1941 гг.)*, Минск 1981, s. 46.

pamiętać, że został on utworzony jako instytucja RFSRR i nie pojawił się znikąd. W Witebsku z inicjatywy Uczzonej Komisji Archiwalnej jeszcze w 1911 roku otwarto oddział Moskiewskiego Instytutu Archeologicznego. Po jego zamknięciu w 1922 roku część majątku została przekazana uczelni pedagogicznej³¹.

W efekcie rozwój humanistycznego szkolnictwa wyższego w BSRR można powiązać wyłącznie z utworzeniem w 1921 roku Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego i jego wydziału nauk społecznych³². Był to pierwszy krok na drodze do stworzenia w republice nowoczesnego humanistycznego szkolnictwa wyższego. Początkowo przygotowanie humanistów w jego ramach odbywało się na FHN. Jeszcze przed rozpoczęciem pracy BDU, SNK RFSRR dekretem z 4 marca 1921 roku ostatecznie zniósł funkcjonujące przy nich oddziały historyczne i filologiczne³³. Wydaje się, że otwarciu BDU towarzyszyły różne przejawy lokalnej białoruskiej inicjatywy, gdyż periodyki informowały o pojawieniu się na FHN „oddziału historyczno-inkwizycyjnego”³⁴. W ten sposób w ciągu pierwszego roku akademickiego edukacja humanistyczna w BDU koncentrowała się na wydziale nauk społecznych, który miał cztery oddziały: etnologiczno-lingwistyczny, społeczno-pedagogiczny, prawny, ekonomiczny z czterema cyklami krajowymi: białoruskim, polskim, żydowskim i rosyjskim³⁵. Od roku akademickiego 1922/23 została ona przeniesiona na wydział pedagogiczny. Podstawą do jego utworzenia były dwa oddziały FHN. W ich miejsce powołane zostały cztery: społeczno-historyczny, etnologiczno-lingwistyczny, przyrodniczo-historyczny i fizyczno-matematyczny. Dwa pierwsze dzieliły się na trzy krajowe sekcje: białoruską, polską

31 НАРБ, ф. 15, воп. 1, спр. 7, арк. 117.

32 Zamknięcie wszystkich wydziałów nauk społecznych miało nastąpić do roku akademickiego 1924/25, choć niektóre z nich, nie mając zamienników, funkcjonowały do 1929 roku, zob. Л. А. Козлова, «Беззащиты диссертации...»: Статусная организация общественных наук в СССР, 1933-1935 годы, „Социологический журнал”, 2002, № 2 [wersja elektroniczna: <http://ecsocman.edu.ru/db/msg/89996.html>]. W BDU ten wydział istniał do 1924 roku.

33 *О плане организации факультетов общественных наук Российских университетов: декрет СНК РСФСР, 4 марта 1921 г.*, в: СУ РСФСР, 1921, № 19, ст. 117.

34 *Высшая школа*, „Вестник Народного Комиссариата Просвещения ССРБ”, 1921, № 2, s. 39.

35 НАРБ, ф. 205, воп. 1, спр. 4, арк. 8; *Памяць і слава: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. 1921-1941*, Мінск 2006, s. 67.

i żydowską³⁶. W roku akademickim 1925/26 do PF przyłączony został wydział prawa i gospodarki, ponieważ w jego programach obecne były przedmioty zawierające treści humanistyczne: historia gospodarki Białorusi, Rosji, historia życia gospodarczego Europy, historia prawa rosyjskiego, historia instytucji prawa prywatnego, materializm dialektyczny (kursy profesorskie, dane z 24.11.1925 r.)³⁷. Praktycznie w niezmiennym kształcie wydział i wyższa edukacja humanistyczna Białorusi trwały aż do początku lat 30. XX wieku, kiedy rozpoczęła się jeszcze jedna rewolucja – tym razem kulturalna.

Na FHN kształcenie odbywało się w oparciu o rozszerzone programy nauczania dla wszystkich uczelni, określone przez SNK w 1921 roku³⁸ (po pewnym czasie zostały one doprecyzowane). W wykazie dyscyplin obowiązkowych znalazły się trzy grupy przedmiotów: 1) materializm historyczny: filozofia materializmu dialektycznego, nauka K. Marksa o historycznym rozwoju; 2) kapitalizm i rewolucja proletariacka: charakterystyka i sprzeczności kapitalizmu, walka klas i kapitalistyczne społeczeństwo, imperializm i upadek kapitalizmu, rewolucja proletariacka i dyktatura, socjaldemokracja i jej nurty, komunizm; 3) ustrój polityczny i zadania społeczne RFSRR: przewrót październikowy i jego przyczyny, Konstytucja ZSRR, krajowe i międzynarodowe zadania RFSRR³⁹.

Wykładających przedmioty partyjno-polityczne na BDU przez długi czas było niewielu. W roku akademickim 1921/22 I. Giercyk wykładał ekonomię polityczną dla oddziałów gospodarczego i prawnego, a dla wszystkich oddziałów – historię socjalizmu, w trakcie wystąpień objaśniał zagadnienia związane z socjalizmem w starożytności, chrześcijańskim komunizmem, utopijnym socjalizmem do rewolucji 1848 roku, S. Wolfson⁴⁰ wykładał historyczny materializm,

36 *Беларускі Дзяржаўны Універсітэт да 10-й гадавіны Кастрычнікавай рэвалюцыі*, Менск 1927, s. 34; НАРБ, ф. 205, воп. 1, спр. 12, арк. 20.

37 НАРБ, ф. 205, воп. 1, спр. 1168, арк. 22

38 *Об установлении общего научного минимума, обязательного для преподавания во всех вузах РСФСР*, в: СУ РСФСР, 1921, № 19, ст. 119.

39 *Об установлении перечня обязательных для всех высших учебных заведений общественных дисциплин: декрет СНК РСФСР, 1 нояб. 1922 г.*, в: СУ РСФСР, 1922, № 75, ст. 929.

40 Siemion Wolfson (1894-1941). W 1919 ukończył Uniwersytet Kijowski. Od 1921 wykładowca, profesor BDU, dyrektor Instytutu Filozofii i Prawa AN BSRR (1931-1938), akademik BAN (1928), od 1936 akademik-sekretarz Oddziału Nauk Społecznych AN BSRR. Specjalista w dziedzinie materializmu dialektycznego i historycznego. Autor pierwszego w ZSRR podręcznika do materializmu dialek-

S. Kacembogin – historię proletariackiej rewolucji (epoka kapitału handlowego, przemysłowego i finansowego, teoria proletariackiej rewolucji, teoria naukowego socjalizmu), G. Gurvicz – zagadnienia związane z Konstytucją RFSRR (konstytucja jako ustawa zasadnicza, charakter władzy rewolucyjnej, radzieckie formy dyktatury), leninizm – A. Sienkiewicz i A. Puczkow. Na chwilę dołączył do nich W. Knorin⁴¹ (polityka gospodarcza), który jednak wkrótce został przeniesiony do Moskwy⁴². W 1927/28 i następujących latach akademickich B. Bychowski pomagał S. Wolfsonowi prowadzić zajęcia z dialektycznego materializmu itp.⁴³.

Sytuacja związana z przedmiotami polityczno-partyjnymi systematycznie się poprawiała. Tym samym niektóre przedmioty wykładane w BDU w 1932 roku zostały zastąpione przez leninizm, historię partii, ekonomię polityczną, teorię gospodarki radzieckiej i materializm dialektyczny⁴⁴. Same dyscypliny oraz programy nauczania przekształcono zaś w 1938 roku w doskonale działający system, co wiąże się z publikacją książki *Historia WKP(b). Krótki kurs*⁴⁵ i decyzją KC WKP(b) o wprowadzeniu partyjnej propagandy⁴⁶. Realizacja postanowienia, o którym mowa wyżej, doprowadziła do połączenia wszystkich dyscyplin w jedną – „podstawy marksizmu-leninizmu”. Na pierwszym etapie nauki tego przedmiotu wprowadzono analizę *Historii WKP(b)* według rozdziałów i podrozdziałów na wykładach, seminariach i konsultacjach, przy czym taką samą ilość czasu po-

tycznego dla szkół wyższych. Aktywnie walczył z białoruską „narodową demokracją”. Kierownik zespołu autorskiego i współautor zbioru *«Навука» на службе нацдэмаўскай контррэвалюцыі. Ідэалогія і метадалогія нацдэмакратызму* (1931), którego celem było zdyskredytowanie dotychczasowych osiągnięć białoruskiej myśli humanistycznej. Zginął podczas ewakuacji z Mińska.

41 Wilhelm Knorin. Od 1917 uczestnik ruchu bolszewickiego na Białorusi, członek prezydium Komitetu Centralnego KP(b)B, Robotniczo-Chłopskiego Rządu Tymczasowego BSRR, Rady Obrony Litwy i Białorusi, do 1922 sekretarz biura KC KP(b)B. Przeciwnik państwowości Białorusi. Zmienił swoje stanowisko w pierwszej połowie lat 20. W latach 1927-1928 sekretarz Komitetu Centralnego KP(b)B. Jeden z organizatorów Białoruskiej Akademii Nauk (reorganizacji Instytutu Kultury Białoruskiej w BAN). Aresztowany w 1937, po roku rozstrzelany.

42 *Белорусский государственный университет за 1921/22 академический год*, Минск 1922, s. 13-17, 30-34.

43 НАРБ, ф. 205, воп. 1, спр. 1193, арк. 105.

44 Tamże, спр. 548, арк. 31.

45 *История Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Краткий курс*, Комиссия ЦК ВКП(б) (red.), Москва, 1955.

46 *О постановке партийной пропаганды в связи с выпуском «Краткого курса истории ВКП(б)»: пост. ЦК ВКП(б), 14 ноября 1938 г.*, „Советская наука”, 1938, № 3, s. 7-21.

święcono pracom K. Marksa, F. Engelsa, W. Lenina, J. Stalina. Ustalono również kolejność wykładania przedmiotów: najpierw – historia WKP(b), następnie – ekonomia polityczna, zaś na wydziałach historycznych i filologicznych nauczanie materializmu dialektycznego i historycznego rozpoczynało się po kursie ekonomii politycznej⁴⁷. Znaczenie tej sprawy dla ówczesnych władz podkreśla fakt skrupulatnego dobierania wykładowców przez konkretne wydziały KC KP(b)B. Z chwilą wprowadzenia wspomnianego przedmiotu w BDU, KC dopuścił do wykładów 6 osób, w tym dwóch doktorów filozofii: I. Czymburga (kierownik katedry) i I. Iljuszyna⁴⁸. Chociaż już latem 1940 roku Komitet do spraw Szkoły Wyższej przy SNK ZSRR poinformował o wprowadzeniu nauczania materializmu dialektycznego i historycznego dla studentów oddziałów historycznych i literackich. Oprócz powyższych zmian stworzono samodzielne katedry ekonomii politycznej, materializmu dialektycznego i historycznego w 189 szkołach wyższych ZSRR⁴⁹.

W tym miejscu po raz kolejny chciałbym zwrócić uwagę na potrzebę uświadomienia sobie istnienia, a więc również konieczności rozgraniczenia funkcji dwóch grup przedmiotów: „polityczno-ideologicznych” – stanowiących obowiązkowe polityczne minimum, i „społeczno-humanistycznych” – przedmiotów stworzonych z myślą o poszczególnych specjalizacjach studiów. Pierwsza grupa przedmiotów była obecna w programach nauczania wszystkich uczelni wyższych. W latach powojennych, szczególnie w latach 60.-70. XX wieku, katedry marksizmu-leninizmu przekształciły się w poszczególne ogólnouniwersyteckie (-instytutowe) katedry historii partii, filozofii marksistowsko-leninowskiej, komunizmu naukowego i ekonomii politycznej. Po reformach w latach 90. ten blok przedmiotów został zastąpiony przez takie zajęcia jak m.in.: politologia, socjologia, języki obce, filozofia, historia Białorusi, wychowanie fizyczne itp.

W pierwszym roku funkcjonowania BDU nauczanie dyscyplin o profilu społeczno-humanistycznym koncentrowało się w murach FHN. Wymagało to istnienia odpowiednich kadr wykładowców-mar-

47 *Преподавание марксизма-ленинизма в высшей школе*, „Совет. Белоруссия”, 1939, 14 янв., с. 2.

48 НАРБ, ф. 205, воп. 1, спр. 716, арк. 20.

49 *Новые дисциплины в вузах*, „Советская Белоруссия”, 1940, 7 июля, с. 1.

ksistów. Jednak szkolnictwo wyższe w BSRR tworzone było przede wszystkim przez wysoko wykwalifikowanych wykładowców, będących przedstawicielami „obywatelskiej”, a nie „partyjnej” nauki. Dlatego też znaczące miejsce w procesie edukacyjnym odegrały właśnie dyscypliny humanistyczne. W swoich wspomnieniach pisanych z perspektywy dwudziestu lat akademik Władimir Piercew podaje: „wykładanie wszystkich nauk humanistycznych odbywało się wyłącznie na jednym wydziale [...]. Charakter nauczania na FHN był w pełni zgodny z miżernym stanem ówczesnego wyższego kształcenia humanistycznego. FHN miał ogólnokształcący charakter i nie stawiał przed sobą żadnych konkretnych zadań praktycznych”⁵⁰.

Nauczaniem większości przedmiotów „obywatelskich” zajmowali się następujący naukowcy: profesor W. Iwanouski (historia filozofii, logika, metodologia), W. Ignatowski⁵¹ (historia Białorusi i kultury białoruskiej w XIX wieku, pierwszy rok – okresy połocki i litewsko-białoruski), W. Piercew (historia Europy Zachodniej w XVII-XVIII wieku, historia XIX wieku, historia Grecji), D. Żarinow (historia Rosji w XIX wieku, od jej początku do reformy uwłaszczeniowej w 1861 roku), A. Wozniesiński (historia literatury rosyjskiej), M. Pietuchowicz (historia białoruskiej poezji ludowej) itp.

W. Piercew, analizując programy i metody nauczania w 1941 roku, zauważył: „Jakieś szkice [...] były, ale [...] w bardzo ogólnych zarysach. W taki oto sposób, wśród przedmiotów obowiązkowych znalazła się [...] historia XIX w., ale wykładowcy proponowano, aby sam określił, historię jakiego kraju i w jakich granicach chronologicznych chciałby wykładać. Kurs historii wieków średnich w pierwszych latach został

50 HAPБ, ф. 205, воп. 1, сnp. 751, апк. 101.

51 Wsiewołod Ignatowski (1881-1931). W 1911 ukończył Uniwersytet Jurjewski (Tartuski). Wykładowca i dyrektor Mińskiego Instytutu Nauczycielskiego i Pedagogicznego (1914-1920). Członek Komitetu Centralnego Białoruskiej Socjalistycznej Gromady, Białoruskiej Partii Socjalistów-Revolucjonistów. Inicjator lewicowo-eserowskiej organizacji „Młoda Białoruś”, w oparciu o którą stworzył Białoruską Organizację Komunistyczną. W 1920 Ludowy Komisarz Rolnictwa, w latach 1920-1926 Ludowy Komisarz Oświaty. Członek KC KP(b)B (1924-1931) i Biura KC KP(b)B (1924-1930), kierownik oddziału agitacji i propagandy KC (do 1926), członek Biura Pomocy Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi. Od 1925 prezes Instytutu Kultury Białoruskiej, w latach 1929-1931 – prezydent BAN i dyrektor Instytutu Nauk Historycznych. W latach 1921-1930 członek zarządu i profesor, dziekan (1922) wydziału pedagogicznego BDU. W 1930 zwolniony ze stanowiska dyrektora instytutu, w 1931 – prezydenta Akademii, wykluczony z partii komunistycznej. Popelniał samobójstwo.

całkowicie pominięty; kursy historii literatury zachodnioeuropejskiej i rosyjskiej były organizowane od czasu do czasu”. Taka koncepcja programowa przetrwała, według W. Piercewa, do początku lat 30., kiedy na zajęcia poruszające problem formacji przedkapitałistycznych przeznaczonych zostało od 60 do 90 godzin: społeczeństwo prehistoryczne – 4 godziny, historia Wschodu – nie więcej niż 18, antyk – też nie więcej niż 30, zaś historia wieków średnich – nie więcej niż 40. Wszystkie wymienione wyżej przedmioty wykładane były na pierwszym roku studiów wyższych⁵².

Oczywiście z biegiem czasu sytuacja kadr i poszczególnych kursów ustabilizowała się. Napływ nowych wykładowców i przygotowywanie rodzimych kadr pozwoliły zwiększyć zasięg dyscyplin i usystematyzować sam proces nauczania. Zatem dla wydziału pedagogicznego w roku akademickim 1926/27 przewidywano 1026 godzin zajęć tygodniowo, w tym 503 godziny (49%) zarezerwowane były na przedmioty humanistyczne. W drugim roku funkcjonowania wydziału prawa i gospodarki na pierwszym i drugim roku studiów wyższych studenci zapoznawali się z językiem rosyjskim, historią rozwoju gospodarczego Białorusi i historią prawa białoruskiego⁵³. W przededniu reorganizacji uniwersytetu, w roku akademickim 1929/30, przedmioty z zakresu nauk filologicznych na PF wykładało 15 profesorów, docentów i asystentów, w tym: P. Buzuk, S. Niekraszewicz⁵⁴, I. Zamocin⁵⁵, I. Raurebie, A. Babareka, zaś przedmioty z dziedziny historii – 10: W. Ignatowski, W. Druszczyc (historia Białorusi, 6 godzin lekcyjnych w tygodniu), W. Piczeta (historia Rosji, 4 godziny), I. Sosis (historia Żydów, 4 go-

52 НАРБ, ф. 205, воп. 1, снр. 751, арк. 101, 108.

53 Тамże, ф. 101, воп. 1, снр. 2775, арк. 40, 42.

54 Sciapian Niekraszewicz (1883-1937). Ukończył Wileński Instytut Nauczycielski (1913). Od 1914 na froncie rumuńskim. Po utworzeniu Białoruskiej Republiki Ludowej reprezentował rząd na południu Ukrainy. Formował wojsko białoruskie do walki z władzą radziecką. Od 1921 przewodniczący Komisji Naukowo-Terminologicznej. Jeden z inicjatorów powstania i pierwszy prezes Instytutu Kultury Białoruskiej (1921-1925, od 1929 – BAN), akademik, wiceprezes BAN i dyrektor Instytutu Języka. Jeden z twórców współczesnego języka białoruskiego. Był aresztowany w 1930 i 1937. Rozstrzelany w 1937.

55 Iwan Zamocin (1873-1942). W 1897 ukończył Petersburski Instytut Historyczno-Filologiczny. Literaturoznawca. Od 1904 prywatny docent Uniwersytetów Warszawskiego i Petersburskiego, od 1908 profesor Uniwersytetu Warszawskiego, od 1917 – Dońskiego, od 1922 – Białoruskiego. Pracował w Instytucie Kultury Białoruskiej, BAN, akademik BAN (1928). W latach 1931-1933 dyrektor Instytutu Literatury Akademii Nauk. Aresztowany w 1938, zmarł w więzieniu w 1942.

dziny), M. Nikolski⁵⁶ (historia świata antycznego, 8 godzin), J. Ryulin i W. Sierbienta⁵⁷ (historia Zachodu, 6 godzin)⁵⁸.

Identyczny scenariusz zaobserwowano w Witebskim WPI, w krótkim okresie jego „białoruskiej” historii⁵⁹. W ostatnim roku istnienia instytutu kształcenie humanistów odbywało się na oddziale społeczno-histerycznym. Jak można przypuszczać w oparciu o programy nauczania w roku akademickim 1923/24, pierwszy rok studiów był wspólny dla wszystkich kierunków, specjalizacja rozpoczynała się zaś dopiero na drugim roku. Blok przedmiotów humanistycznych był niewielki, a w jego skład wchodziły następujące zajęcia: historia najnowsza wraz z historią ruchu rewolucyjnego (2 godziny tygodniowo), historia rozwoju gospodarki narodowej (2 godziny), materializm historyczny (2 godziny) i historia Białorusi (2 godziny). Zajęcia z języka białoruskiego (w wymiarze 2 godzin tygodniowo) były dostępne tylko i wyłącznie dla Białorusinów. Studentów drugiego i trzeciego roku studiów wszystkich specjalności obowiązywały zajęcia z materializmu historycznego. Studenci wydziału społeczno-histerycznego uczęszczali na trzy rodzaje zajęć o profilu historycznym, seminarium (12 godzin) i cztery o profilu filologicznym (12 godzin). Na trzecim roku odbywał się podział na sekcje historyczną i literacką, gdzie wśród 20 przedmiotów wspólnych specjalnie z myślą o Białorusinach wprowadzono etnografię Białorusi, białoruską ludową poezję ustną i historię języka białoruskiego⁶⁰.

56 Mikołaj Nikolski (1877-1959). W 1900 ukończył wydział historyczno-filologiczny Uniwersytetu Moskiewskiego. Po ukończeniu uczył historii i geografii w różnych szkołach Moskwy, od 1905 zajmował się działalnością literacką. Był członkiem grupy propagandystów Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji (b). Od 1918 do 1922 pracował jako profesor Uniwersytetu Smoleńskiego i Instytutu Oświaty Ludowej, przez jakiś czas był rektorem obu. Na stałe zamieszkał w Mińsku w 1922. Profesor, dziekan wydziału pedagogicznego (1923-1926) BDU. Dyrektor Instytutu Historii AN BSR (1937-1941, 1944-1953). Akademik BAN (1931), członek-korespondent AN ZSRR (1946).

57 Wital Sierbienta (1895-1980). Ukończył wydział historyczno-filologiczny (1920) i medyczny (1922) Uniwersytetu Charkowskiego, Instytut Czerwonej Profesury (1924). Nauczyciel KUNMZ (1922-1923), zastępca kierownika działu druku KC KP(b)B (1925-1927), dyrektor Instytutu Historii Partii przy KC KP(b)B (1930-1932), członek Prezydium BAN, kierownik oddziału Instytutu Historii (1931-1936). Akademik BAN (1931). W 1937 aresztowany, skazany na 10 lat. Zrehabilitowany w 1956. Od 1957 kierownik sekcji, starszy pracownik naukowy Instytutu Filozofii i Prawa AN BSR.

58 HAPБ, ф. 205, боп. 1, сnp. 316, апк. 22-23.

59 W marcu 1924 roku RFSSR zwróciła Białorusi część Witebszczyzny z Witebskiem.

60 Tamże, ф. 42, боп. 1, сnp. 1247, апк. 4-6.

Programy nauczania KUB tworzone były zgodnie z programami Uniwersytetu Komunistycznego im. Swierdłowa i udoskonaleniami wprowadzonymi dla instytucji tego typu na szczeblu krajowym. W programach tych można było dokonywać pewnych zmian o charakterze „krajoznawczym”, ponieważ republika białoruska nie posiadała zbyt mocno rozwiniętego przemysłu. W procesie kształcenia nacisk kładziono przede wszystkim na problemy rolnictwa i chłopstwa. Dlatego w dziedzinie historii szczególną uwagę zwrócono na historię ruchu chłopskiego. Ekonomia polityczna zyskiwała na znaczeniu kosztem przedmiotów związanych z przedkapitalistycznymi formacjami gospodarczymi itp. Do standardowych programów komunistycznych szkół wyższych ZSRR dodano tylko dwa przedmioty – język białoruski i historię Białorusi. Należy jednak zauważyć, że wspomniany cykl białorusenistyczny był stosunkowo obszerny. W oparciu o treść „Sprawozdania z pracy pozaszkolnej części KUB im. Lenina za 1-szy semestr 1925/26 r.” można stwierdzić, że stanowił on 13,2% wszystkich zajęć, w jego skład weszły również takie przedmioty jak: historia WKP(b) i historia KP(b)B (427 godzin); historię Zachodu (280 godzin) połączono z historią walki klasowej i historią Międzynarodówki Komunistycznej (464 godziny). Tylko w roku akademickim 1925/26 na dyscypliny humanistyczne przeznaczono 47% czasu nauczania. W ciągu następnych trzech lat, do roku akademickiego 1928/29, stan humanistyki w szkołach wyższych praktycznie się nie zmienił, a zajęcia o profilu humanistycznym zajmowały 48% całego czasu nauczania. Należy jednak odnotować, że nastąpiły niewielkie zmiany w hierarchii ważności niektórych zajęć z zakresu nauk humanistycznych. Na przykład wzrosła liczba godzin z: leninizmu (z 185 do 218), materializmu dialektycznego (odpowiednio z 180 do 281), historii Białorusi (z 184 do 202) i historii Rosji (z 144 do 163). Zmniejszono liczbę godzin języka białoruskiego z 404 do 244⁶¹.

W przypadku braku standardowych programów nauczania, w latach 20. i na początku lat 30. programy dla poszczególnych przedmiotów tworzone były samodzielnie przez pracowników uczelni wyższych wszystkich typów. Wyjątkiem były programy przedmiotów stanowiących tzw. minimum polityczne – określane przez Moskwę. W później-

61 Tamże, ф. 42, воп. 1, спр. 1117, арк. 98-99 адв.

szym okresie Ludowy Komisariat Oświaty ZSRR zaczął przysyłać je regularnie. Być może pierwotna „personalizacja” programów nie zawsze znajdowała uzasadnienie w konkretnych warunkach, ale dawała przestrzeń do rozwoju profesjonalizmu naukowego wykładowców, co przynosiło wiele korzyści. Na przykład A. Sapunow⁶² w roku akademickim 1923/24 wygłosił wykład w Witebskim WPI na temat historii Białorusi rozpatrywanej przez pryzmat historii ziemi połockiej. „Żywiol białoruski trwał i rozwijał się głównie na terenie ziemi połockiej, więc nazwy Białoruś i ziemia połocka są wyrażeniami niemalże synonimicznymi”. Periodyzacja w powyższym szkicu powstała w oparciu o założenia tzw. szkoły państwowej w rosyjskiej historiografii: Białoruś od czasów starożytnych do początku XIV wieku, Białoruś i Litwa (do 1569 roku), Białoruś i Polska (do 1772-1793), Białoruś i Rosja. A. Sapunow prowadził seminarium poświęcone historii Rosji z naciskiem na zagadnienia związane z historią Białorusi. W trakcie tego seminarium studenci analizowali takie tematy jak: wiece, przywileje ustawodawcze, przywileje lokacyjne na prawie magdeburskim, Białoruś pod rządami Moskwy w czasach panowania cara Aleksego I Romanowa itp.⁶³. Właściwie tę samą metodę zastosował W. Ignatowski w BDU, wydzielając w historii następujące okresy: połocki, litewsko-białoruski, polski i rosyjski⁶⁴.

W 1925 roku na posiedzeniu historycznej komisji przedmiotowej zostały zatwierdzone programy nauczania profesorów W. Piercewa „Rewolucja 1848 r.” i M. Gredzingera „Ustrój Państwowy” oraz program M. Downar-Zapolskiego dla przedmiotu „historia gospodarcza

62 Aleksiej Sapunow (1851-1924), historyk, przedstawiciel nurtu „zachodniorusizmu”, autor prac dotyczących historii, archeologii i krajoznawstwa Witebszczyzny. Ukończył wydział historyczno-filologiczny Uniwersytetu Petersburskiego. Pracował jako sekretarz gubernialnego komitetu statystycznego w Witebsku. Uczestniczył w otwarciu Muzeum Cerkiewno-Archeologicznego (1893) i Naukowej Komisji Archiwalnej (1909) w Witebsku. Poseł III Dumy Państwowej z guberni witebskiej. Był członkiem frakcji „Związek 17 października” (1907-1912). Od 1913 profesor. Wykładał w Witebskim Oddziale Moskiewskiego Instytutu Archeologicznego (1911-1922), Witebskim Instytucie Oświaty Ludowej i w Wyższym Instytucie Pedagogicznym.

63 W 1993 roku A. Padlipski twierdził, cytując A. Sapunowa, że w Witebskim INA pozwalano mu wyklądać wyłącznie dzieje najdawniejsze Białorusi, zakazano zaś uczyć historii Białorusi. Zob. A. M. Падліпскі, *Летанісец Віцебшчыны*, Мінск 1993, s. 70-71. Być może taka sprzeczność miała miejsce przed 1923 rokiem, ale po utworzeniu WPI sytuacja najprawdopodobniej uległa zmianie, o czym świadczy sylabus napisany własnoręcznie przez A. Sapunowa. НАРБ, ф. 42, воп. 1, спр. 1455, арк. 167.

64 У. Ігнаціўскі, *Кароткі нарыс гісторыі Беларусі*, wyd. 5, Мінск 1991.

Rosji”. W ostatnim przypadku zwraca uwagę nietypowa koncepcja wyłożona przez autora. M. Downar-Zapolski zaproponował, aby historię staroruską wykładać w charakterze wprowadzenia do historii Białorusi. „Z historią starożytnej Rusi (Dnieprowskiej) historia Białorusi wiąże się mocno, natomiast związek historii Białorusi z historią Moskwy jest nietrwały”⁶⁵.

Dwa lata wcześniej w trakcie seminarium z historii rosyjskiej gospodarki narodowej profesor D. Żarinow polecał do opracowania publikację M. Rożkowa⁶⁶ *Miasto i wieś w rosyjskiej historii*, pierwszą część *Szkiców z historii kultury rosyjskiej* P. Milukowa⁶⁷ i również pierwszą część *Szkiców historii kultury rosyjskiej* M. Pokrowskiego. Porównując tylko nazwiska autorów i tytuły ich dzieł, możemy się przekonać, że podstawowym celem ćwiczeń było nauczenie studentów trudnej sztuki myślenia, systematycznego i logicznego rozwijania pewnej myśli przewodniej w oparciu o dowolny temat, co też podkreślał sam autor zajęć⁶⁸.

W roku akademickim 1923/24 wykładowca I. Sosis wygłosił obligatoryjny dla sekcji żydowskiej oddziału społeczno-historycznego PF wykład na temat historii Żydów w Rosji. Według autora programu położono w nim nacisk na sytuację gospodarczą i polityczną Żydów na Litwie i Białorusi w przeddzień przyłączenia tych terytoriów do Rosji, rządowe próby zmiany stylu i warunków życia Żydów na początku XIX wieku, problem Żydów w wojnie 1812 roku, klasowe zróżnicowanie społeczności żydowskiej, narodziny zjawiska inteligencji żydowskiej, rozwój nurtów myśli społecznej wśród inteligencji żydowskiej,

65 HАРБ, ф. 42, воп. 1, снр. 801, арк. 241-241 адв.

66 Mikołaj Rożkow (1868-1927). Ukończył wydział historyczno-filologiczny Uniwersytetu Moskiewskiego (1890). Studiował na jednym kierunku z historykiem M. Pokrowskim. Rosyjski historyk i działacz polityczny. Bolszewik (1905), mieńszewik (1917), członek Rządu Tymczasowego. Autor prac na temat historii, gospodarki, rolnictwa Rosji, historii gospodarczej i społecznej.

67 Paweł Milukow (1859-1943). Ukończył wydział historyczno-filologiczny Uniwersytetu Moskiewskiego (1882). Działacz polityczny, historyk. Lider Partii Konstytucyjno-Demokratycznej (tzw. kadetów). W 1917 minister spraw zagranicznych Rządu Tymczasowego. Od 1916 doktor honorowy Uniwersytetu w Cambridge. Jego najważniejsza praca historyczna to *Szkice z historii kultury rosyjskiej* (1896-1903), jako badacz historii historiografii opublikował również m.in. *Główne nurty rosyjskiej myśli historycznej* (1897). Od 1918 na emigracji.

68 HАРБ, ф. 42, воп. 1, снр. 82, арк. 5.

pogromy z początku 1880 roku i ich motywy ekonomiczne i polityczne, rozwój żydowskiego ruchu robotniczego, wystąpienia Bundu itp.⁶⁹.

Chciałbym przedstawić program nauczania obowiązujący studentów oddziału społeczno-historycznego PF (sekcja białoruska) kończących swoją edukację w roku 1930. Na liście tej znajdują się 32 wykłady oraz 6 zajęć seminaryjnych. Wśród przedmiotów (brane są pod uwagę wyłącznie te o profilu historycznym) 6 przedmiotów dotyczy historii Białorusi: XVI-XVIII wiek, historia nowożytna, rewolucja październikowa, gospodarka, oświata, kultura; 4 podejmują tematykę związaną z historią Zachodu: okres feudalizmu, kapitalizmu handlowego i przemysłowego, imperializmu; kolejne 4 dotyczą historii Rosji: okres gospodarki pańszczyźnianej, kapitalizmu przemysłowego, imperializmu i gospodarki narodowej. Wykładano również historię kultury pierwotnej i historię Grecji⁷⁰.

W związku z radykalnymi przemianami końca 1920 roku zwiększyło się zapotrzebowanie gospodarki na wysoko wyspecjalizowane kadry. Przewidywano, że wąska specjalizacja pozwoli rozwiązać problem deficytu kadrowego. W tym celu na początku lat 30. wprowadzono „ciągły” rok akademicki. Jego wyjątkowość polegała na tym, że z założenia powinien on trwać 300 dni i dzielić się na trzy równe semestry, po 100 dni każdy. Znalazłoby się w nim 78 dni roboczych, ponadto 10 dni przerwy oraz 40 dni wakacji między poszczególnymi latami akademickimi. Jednocześnie skrócił się czas trwania studiów. Dla specjalności o profilu społeczno-humanistycznym wynosił on trzy lata. Nowa organizacja zajęć wprowadzona została w Komunistycznym Uniwersytecie Białorusi w drugim semestrze roku akademickiego 1929/30. Jednocześnie łączna liczba godzin wzrosła do 5922, podczas gdy w roku poprzednim wynosiła 5568 godzin. W BDU pełne przejście na nowy system planowano zrealizować w roku akademickim 1930/31⁷¹. W tym samym czasie ma miejsce promocja „aktywnych” metod nauczania, czyli tzw. metody grupowo-laboratoryjnej: zajęć grupowych, seminaryjnych i laboratoryjnych, które zastąpiły tradycyjne wykłady⁷². Wkrótce jednak za sprawą uchwały CKW ZSRR „O programach na-

69 Там же, с. 796, арк. 24-25.

70 Цэнтральны навуковы архіў НАН Беларусі, ф. 1, с. 8, арк. 269.

71 НАРБ, ф. 4-п., воп. 1, с. 4600, арк. 289, 300.

72 Там же, ф. 205, воп. 1, с. 424, арк. 50-51.

uczania i trybie w wyższej szkole i szkołach technicznych” (wrzesień 1932) takie podejście do organizacji i treści nauczania zostało zane-gowane i nastąpił powrót do tradycyjnego systemu, opierającego się na wykładach i seminariach⁷³.

Programy nauczania, jak wynika z całości materiałów archiwal-nych, były tworzone (i korygowane) każdego roku. Od roku 1930 co-raz większą rolę zaczynają odgrywać programy zajęć opracowywane i zatwierdzone przez Ludowy Komisariat Oświaty ZSRR. W trakcie tworzenia w 1934 roku wydziału historycznego prodziekan J. Kar-nejczyk⁷⁴ informował we wrześniu Radę BDU o istnieniu programu nauczania⁷⁵. Oczywiście program ten został opracowany dla uczel-ni wyższych ZSRR i odpowiednio skorygowany po uwzględnieniu warunków lokalnych. Zgodnie z powyższym programem, w trakcie pierwszych trzech lat studiów kształcenie miało charakter ogólny, choć należy podkreślić, że na trzecim roku wprowadzono już zajęcia specjalizacyjne dla studentów zajmujących się historią starożytną, historią ZSRR, historią krajów kolonialnych i terytoriów zależnych. Począwszy od czwartego roku każda ze specjalizacji miała oddzielny program zajęć: historia starożytna, historia średniowiecza, historia nowożytna, historia ZSRR, historia krajów kolonialnych i terytoriów zależnych (piąty rok), historia Białorusi. Co ciekawe, w programie nauczania dla pierwszych trzech lat studiów (do momentu podziału na specjalności) na nauczanie historii ZSRR (faktycznie Rosji) przewidzia-no 320 godzin lekcyjnych, a historii Białorusi – 170. Specjalność „hi-storia ZSRR” wyróżniała się tym, że wszystkie przedmioty wchodzące w skład jej programu nauczania były poświęcone historii Rosji. Nale-ży dodać, że studenci mogli wybrać jeden z następujących wykładów:

73 *Об учебных программах и режиме в высшей школе и техникумах: пост. ЦИК СССР, 19 сент. 1932 г.*

74 Dziekanem wydziału do roku akademickiego 1936/37 był akademik W. Szczerbakow (1898-1938), ale w związku z zatrudnieniem na innych stanowiskach nie mógł wykazać się zbyt dużą aktywnością. Ukończył Charkowską Wyższą Szkołę Partyjną. Rektor Czernigowskiego Instytutu Oświaty Ludowej (1924-1929), współpracownik naukowy Instytutu Historii Partii przy KC KP(b) Ukrainy (1929-1930). Kierownik sekcji nauki i edukacji KC i współpracownik naukowy Instytutu Historii Partii przy KC KP(b)B (1930). Akademik BAN (1931). Wiceprezes BAN (1930-1935), sekretarz AN BSRR (1935-1937). W latach 1931-1937 zastępca dyrektora, dyrektor Instytutu historii AN BSRR. Profesor Mińskiego Wyższego Instytutu Pedagogicznego i BDU, w którym kierował katedrą hi-storii. Aresztowany w 1937, rozstrzelany w 1938.

75 НАРБ, ф. 205, воп. 1, спр. 606, арк. 18.

„Historia podboju Azji Środkowej” (40 godzin) i „Historia podboju Kaukazu” (40 godzin), historia jednej z republik ludowych (60 godzin) i dodatkowo „Historia rozbiorów Polski”⁷⁶. W końcu 1939 roku LKO zatwierdził oddzielny program przedmiotu „historia Białorusi” dla wydziałów historycznych uniwersytetu i instytutów pedagogicznych⁷⁷. Charakteryzując sytuację edukacji historycznej w pierwszej połowie lat 30., zmuszony jestem zgodzić się z opinią D. Saprykina na temat stopniowego powrotu starej tradycji nauczania (wprowadzenie egzaminów, harmonogramów, programów, przedrewolucyjnych podręczników szkolnych, stopni naukowych itp.)⁷⁸.

W związku z centralizacją programów nauczania, rusyfikacją i kolejną już kampanią represyjną, dostosowywanie programów nauczania do potrzeb BSRR zaczyna budzić niezadowolenie, co najlepiej widać na stronach periodyków naukowych. „Sovietskaja Bielorusija” krytykując sytuację w Mińskim Instytucie Pedagogicznym w 1937 roku, pisała: „Wzięto programy moskiewskich instytutów pedagogicznych i rozprawiano się z nimi mniej więcej w taki oto sposób. W moskiewskim programie nauczania na rosyjską literaturę przeznaczono ponad 600 godzin. I te oto 600 godzin podzielono równo między literaturę rosyjską i białoruską. Aby zamaskować cały proceder, na nauczanie literatury rosyjskiej, jako bogatszej, przeznacza się kilka godzin więcej”. W tym samym artykule czytamy dalej: „[...] największe znaczenie przydaje się narodowo-faszystowskiemu wypocinom. Szczegółowo naucza się o antyartystycznych historyjkach interwencjonisty Jadwigina Sz.⁷⁹, w których ten parobczak Piłsudskiego piętnuje pracowitych białoruskich chłopów. [...] Na naukę wypocin tego «klasyka» przeznaczają się tyle samo czasu, ile na całą twórczość wielkiego rosyjskiego poety Lermontowa”⁸⁰. Wydaje się, że takie wypowiedzi były niezbędne, aby wyrównać dysproporcje między białoruskością i rosyjskością zarów-

76 Tamże, ф. 205, воп. 1, спр. 1316а, арк. 13-27.

77 Праграма курса гісторыі Беларусі для гістарычных факультэтаў педінстытутаў і універсітэта, red. Д. А. Дудкоў, А. П. П'янку, Мінск 1940.

78 Д. Сапрыкин, *Образовательный потенциал Российской Империи*, Москва 2009, s. 33.

79 Anton Liawicki (1869-1922). Białoruski prozaik, publicysta, felietonista, dramaturg, poeta i literaturoznawca. Jeden z twórców współczesnej prozy białoruskiej. Jego twórczość odegrała znaczącą rolę w kształtowaniu norm literackiego języka białoruskiego, doskonaleniu systemu jego stylistycznych środków.

80 А. Турецкий, *О вредительстве в педвузах БССР*, „Советская Белоруссия”, 1937, 27 июля, s. 3.

no w życiu społeczno-politycznym, jak i w edukacji, szczególnie tej historycznej i filologicznej. Potwierdza to bardzo szybki rozwój sieci szkół rosyjskich w okresie drugiej pięciolatki⁸¹.

Niesprawiedliwy byłby osąd, że problemy związane z treścią programów nauczania i poszczególnych przedmiotów zaczęły się dopiero w 1930 roku – mają one bowiem początek w poprzedniej dekadzie. Można tak wnioskować na podstawie materiałów z konferencji naukowej wykładowców-komunistów dotyczącej polityki narodowościowej w BSRR, która miała miejsce 12 czerwca 1929 roku i na której obecny był W. Zatoncki⁸². Jeden z prelegentów wzburzony stwierdził, że: „U nas cały czas stara profesura broni przedmiotów, [...] w których nie ma nawet śladu marksizmu, przedmiotów, dzięki którym to oni są gospodarzami, robią to pod pretekstem tego, że są to niby białoruskie przedmioty. Studenci zmuszeni są zajmować się różnymi głupstwami, jak, na przykład: nauczaniem Cerkwii, ikonami, bo to nazywają sztuką białoruską”. Nowa generacja wykładowców nie tylko wygłaszała swoje poglądy, ale starała się również podejmować działalność. Według cytowanego autora, w roku akademickim 1927/28 z programów nauczania wyłączone zostały historia edukacji, badania nad źródłami i źródłoznawstwo, „przedmioty, które nie mają związku z rzeczywistością”⁸³ (wkrótce przedmioty te zostały ponownie włączone do programów nauczania).

Przyczyn takiego stanu należałoby upatrywać w zapoczątkowanej wtedy wulgaryzatorskiej, utylitarnej postawie, rozpowszechnionej w naukach humanistycznych, a doskonale wyrażonej stwierdzeniem: „to nie ma związku z rzeczywistością”. Jego istotę dobrze zilustrował na przykładzie historii M. Pokrowski: „[...] myśmy do głębi przestudiowali historię tego starego burżuazyjnego świata, aby ten stary burżuazyjny

81 E. К. Новик, *Формирование кадров народного образования Белоруссии (1917-1941 гг.)*, s. 181.

82 Włodzimierz Zatoncki (1888-1938). Działacz państwowy i partyjny. Akademik AN ZSRR (1929) i BAN (1933). Ukończył wydział matematyki i fizyki Uniwersytetu Kijowskiego (1912). W latach 1927-1933 przewodniczący Centralnej Komisji Kontroli KP(b)U i Komisarz Ludowy Robotniczo-Chłopskiej Kontroli USRR. W 1929 stał na czele komisji WKP(b), która miała na celu zbadanie realizacji polityki narodowościowej w BSRR. W efekcie jej pracy zorganizowano pierwszy w BSRR masowy proces polityczny w sprawie „Związku wyzwolenia Białorusi”. Członek Prezydium CKW ZSRR, członek Prezydium CKW Ukrainy. W 1937 aresztowany, w 1938 rozstrzelany.

83 НАРБ, ф. 4-п, воп. 1, с.п. 4711, арк. 42.

świat obalić”⁸⁴, by za rok dodać: „Istota historii tkwi w tym [...] że jest to najbardziej upolityczniona ze wszystkich nauk [...] historia powinna bezpośrednio [...] wyjaśniać walkę klas, która ma miejsce [...]”⁸⁵.

Podsumowując wyniki niniejszego przeglądu wybranych kwestii dotyczących organizacji edukacji historycznej w szkołach wyższych okresu międzywojennego, muszę podkreślić kilka problemów. Należy mieć na uwadze, że radykalne zmiany w tym systemie uwarunkowane były nie tylko dominacją klasowego, w rozumieniu bolszewików, podejścia do organizacji życia społeczeństwa. Istotną rolę odegrało oczekiwanie na wybuch europejskiej rewolucji społecznej, której kluczowym elementem miało być zwycięstwo komunistów w Niemczech. W odniesieniu do zdobycia władzy w Niemczech istniały realne podstawy do tego typu oczekiwań: rewolucja listopadowa 1918 roku, powołanie w 1919 roku Bremańskiej Republiki Rad, a następnie Bawarskiej Republiki Rad, przygotowanie przez Komintern rewolucji jesienią 1923 roku i inne. Jawne próby zaprowadzenia rządów komunistów po wydarzeniach z października 1917 roku i wojna domowa w Rosji także nie sprzyjały działaniom zmierzającym do odbudowania systemu oświaty. W początkach lat 20. idea rewolucji międzynarodowej nie znika, ale jej tymczasowe odsunięcie na dalszy plan zmusza władze do wprowadzenia zmian w polityce ekonomicznej i społecznej w odniesieniu do kwestii narodowościowej, co zostało rozwiązane na X zjeździe RKP(b) (1921). To w pełni korespondowało z realizacją praktycznych działań w zakresie reorganizacji szkoły wyższej i nauki, przynoszących prawdziwie długotrwałe rezultaty. Jednym z przejawów utylitarnego podejścia do nauki historycznej było schematyczne nauczanie historii jako historii klas i ich walki. Stąd wynikała popularność tematyki „wojen chłopskich” (w Rosji – pod przewodnictwem Bołotnikowa, Razina, Pugaczowa), później – powstań, rewolucji 1848 roku i innych. Jako przejawy walki klas rozpatrywano nawet powstania kościuszkowskie, listopadowe i styczniowe, powstanie dekabrystów (1825), „ruch supliacyjny” na Białorusi i inne.

84 М. Н. Покровский, *Очередные задачи историков-марксистов*, „Историк-марксист”, 1930, № 1, с. 9.

85 Тенже, *О задачах марксистской исторической науки в реконструктивный период*, „Историк-марксист”, 1931, № 21, с. 5.

Odroczenie rewolucji doprowadziło do wykrystalizowania się idei związanej z koniecznością budowy socjalizmu w jednym państwie i przygotowania się do nowej „wielkiej wojny”, będących katalizatorem rewolucji światowej. W podobnie radykalny sposób zmieniał się ustrój społeczny i ekonomiczny ZSRR. Następuje socjalistyczna industrializacja, całkowita kolektywizacja rolnictwa, połączone z rewolucją kulturalną. Szkolnictwo wyższe było jednym z przejawów tej ostatniej. Początkowo spodziewano się, że uda się przygotować nowych specjalistów przy pomocy rewolucyjnych metod: likwidacji wielowydziałowych instytucji i stworzenia ich wysoko wyspecjalizowanych odpowiedników (w ZSRR w latach 1930-1931 tylko w oparciu o struktury uniwersytetów stworzono 60 nowych instytucji⁸⁶), skrócenia terminów i wdrażania „aktywnych” metod nauczania (metoda grupowo-laboratoryjna). Niska efektywność takiego podejścia wkrótce stała się oczywista i dlatego zrezygnowano z niej we wspomnianym postanowieniu z 1932 roku.

Jednocześnie władze ZSRR uznały, że w oparciu o historiografie narodowe, które zaczęły się aktywnie rozwijać dzięki polityce narodowościowej przyjętej na X zjeździe RKP(b), niemożliwa jest realizacja strategicznych zadań budownictwa socjalistycznego, a więc wywołania międzynarodowej rewolucji. Historiografie te, w tym również historiografia białoruska, bezpośrednio lub pośrednio demonstrowały uzurpatorski, agresywny charakter feudalnego imperium. Takie stanowisko nie było sprzeczne z poglądami większości przedstawicieli nowej generacji historyków-marksistów, na czele z ich mentorem M. Pokrowskim⁸⁷.

Nowe zadania wymagały jednak nowych ideologicznych sposobów ich realizacji. Główną rolę powierzono w tej kwestii naukom i edukacji historycznej i filologicznej. Rozwiązaniem okazała się częściowa reforma systemu nauczania, powrót do dziedzictwa rosyjskich historyków przedrewolucyjnych, do rosyjskocentrycznej i unitarnej koncepcji historii narodów ZSRR – właściwie nastąpiła tylko wymiana jej głównych

86 Ш. Х. Чанбарисов, *Формирование советской университетской системы (1917-1938 гг.)*, Уфа 1973, s. 281.

87 W kontekście tym interesujący wydaje się artykuł M. Pokrowskiego pt. *Возникновение Московского государства и «великорусская народность»* opublikowany w 1930 roku w czasopiśmie „Историк-марксист” (№ 18/19, s. 14-28).

sił napędowych: grupy społeczne (klasy) zastąpiły w tej wyjątkowej roli jednostki (prawa). To właśnie od mniej więcej połowy lat 30. XX wieku Rosja przestaje być postrzegana jako więzień narodów, zaczyna być odbierana, z niewielkimi wyjątkami (Polska, Finlandia), jako pozytywny element europejskiej i azjatyckiej historii. Tam, gdzie trudno było wyklócać się z historią, wracały osiągnięcia przedrewolucyjnej historiografii rosyjskiej, które jednak już konsekwentnie opierały się na walce klasowej. Na przykład, według tych nowych ustaleń, białoruscy chłopci walczyli z feudałami polskimi i pragnęli „ponownego zjednoczenia” z Rosją, to znaczy – z feudałami rosyjskimi. W ten sposób do oficjalnej uniwersyteckiej historiografii wpleciona została teoria mówiąca o istnieniu immanentnego dążenia narodów białoruskiego i ukraińskiego do „ponownego zjednoczenia z braterskim narodem rosyjskim”. Te i inne elementy nowej-starej koncepcji zostały poparte permanentnymi represjami (tzw. sprawa akademicka, 1929-1931, tzw. sprawa sławistów, 1933-1934, Związek Wyzwolenia Ukrainy, 1929-1930, Związek Wyzwolenia Białorusi, 1930-1931, Białoruskie Centrum Narodowe, 1933-1934 itp.), wprowadzeniem powszechnego nauczania „obywatelskiej” historii i zapewnienia jego ciągłości za sprawą absolwentów samodzielnych wydziałów historycznych szkół wyższych, tworzeniem specjalnych scentralizowanych programów. Przyczyniły się one do utrwalenia formy systemu edukacji historycznej w szkołach wyższych, która z pewnymi zmianami przetrwała do lat 90. XX wieku.

Oczywiście celem tego systemu edukacji było wyszkolenie historyków oddanych partii i Rosji. Nie krył tego M. Bucharin, mówiąc o obowiązku przygotowania nie tylko kulturalnych ludzi, „ale takich kulturalnych ludzi, którzy działaliby na korzyść komunizmu”. W wyniku tego wprowadzono taki system szkolnictwa wyższego, który umożliwiłby stworzenie takich właśnie przedstawicieli inteligencji „w określony sposób wyszkolonych ideologicznie”. Tak więc, posiłkując się jego barwnym porównaniem, miało miejsce „wykrawanie” inteligentów, „produkowanie ich jak w fabryce”⁸⁸. To, co zostało przedstawione powyżej, w pierwszej kolejności przenosiło się na naukę

88 Н. И. Бухарин, *Судьбы русской интеллигенции*, в: Н. И. Бухарин, *Путь к социализму. Избранные произведения*, Новосибирск 1990, s. 108.

i edukację historyczną, wywołując zmiany w jej organizacji, planach i programach nauczania zarówno na początku lat 20., jak i od drugiej połowy lat 30. XX wieku.

Bibliografia

- Sobol A., *Programy nauczania historii w szkołach wyższych w Rosji bolszewickiej (1917-1932)*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, 2014, z. 7.
- Иванов А. Е., *Высшая школа России в конце XIX – начале XX века*, Москва 1991.
- Козлова Л. А., «Без защиты диссертации...»: *Статусная организация общественных наук в СССР, 1933-1935 годы*, „Социологический журнал”, 2002, № 2.
- Пепелина Н. И., *Эволюционные процессы в советском школьном историческом образовании 1920-1930-х годов*, Москва 2011.
- Сапрыкин Д., *Образовательный потенциал Российской Империи*, Москва 2009.
- Славунова М. В., *Либеральный проект реформы высшего образования П.Н. Игнатъева*, w: *Политическая культура интеллигенции и её место и роль в жизни общества: материалы XVII Междунар. науч.-теорет. конф., Иваново, 21-23 сент. 2006 г.*, red. В. С. Меметов, Иваново 2006.
- Чанбарисов Ш. Х., *Формирование советской университетской системы (1917-1938 гг.)*, Уфа 1973.